

Şah Ali Cami (Harman Cami): Eretna Devri Camilerinin Kayseri Özelinde Değerlendirilmesi

Duygu Turgut

*Mimarlık Bölümü, Mimarlık Fakültesi, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
duyguturgut@erciyes.edu.tr*

ÖZET

Osmanlı arşiv belgelerindeki ismiyle Şah Ali Camii ya da günümüzdeki ismiyle Harman Camii çift cidarlı kubbesi ve eklektik cephesiyle Kayseri'nin Talas ilçesinde kırsal bir alanda yer almaktadır. Talas ilçesi, Harman Meydanı'nda yer alan yapı, batısında 1869 tarihli Geç Osmanlı Dönemi'nden kalma Rüştîye Mektebi ve doğusunda sivri kemerlerle desteklenmiş tonoz şeklindeki yapısıyla dikkat çeken tarihi bir dükkân ile meydan sınırlarını belirlemekle birlikte Harman Mahallesi'nde bir nirengi noktası olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, caminin on dördüncü yüzyıla uzanan tarihini, Abdülmecid döneminde gerçekleşen onarım sürecini ve Anadolu mimarisindeki yerini tartışmayı amaçlamaktadır. Şah Ali Cami'nin plan şeması incelendiğinde yakın çevredeki Eretna Dönemi camileriyle benzerlikler olduğu ortaya çıkmıştır. Selçuklu cami mimarisiyle Erken Osmanlı Dönemi cami mimarisi arasındaki geçiş dönemi olan Eretna Dönemi camilerinin özelliklerini belgelemek ve örneklemek ayrıca hedeflenmektedir. Caminin onarım sonrasındaki cephe özellikleri ele alındığında Geç Osmanlı Dönemi'nin izlerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Caminin son cemaat yerinde çevredeki gayrimüslim nüfusun kullandığı kilise mimarisinden de izler görülmesi yerel mimarların cami inşaatında çalıştığını ayrıca düşündürmektedir. Burada Eretna Dönemi'ni, Osmanlı Devleti'ni ve günümüze kadar gelen katmanlaşmayla oluşan süreklilik ve ilişkiler ağının izleri de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cami Mimarisi, Eretna Dönemi, Abdülmecid Dönemi Camileri, Kayseri, Şah Ali Cami, Harman Cami.

Şah Ali Mosque (Harman Mosque): Evaluation of Eretna Period Mosques in Kayseri

ABSTRACT

Şah Ali Mosque as it is named in the Ottoman archive documents, or Harman Mosque as it is nowadays, is located in a rural area in Talas district of Kayseri, with its double-walled dome and eclectic facade. The building, located in Harman Square in Talas District, determines the boundaries of square with Late Ottoman School of 1869 to the west and a historical shop that draws attention with its vault-shaped structure supported by pointed arches in the east, and it is considered a landmark in Harman District. His study aims to discuss the history of the mosque dating back to fourteenth century, the restoration process that took place during the reign of Abdülmecid and its place in Anatolian Architecture. When the plan scheme of the Şah Ali Mosque was examined, it was revealed that there were similarities with Eretna Period mosques in the near surroundings. It is also aimed to document and exemplify the characteristics of Eretna Period mosques, which are the transition period between Seljuk mosque architecture and Early Ottoman period mosque architecture. Considering the facade features of mosque after the repair, it is understood that it bears the traces of Late Ottoman Period. In the last congregation place of the mosque traces of the church architecture used by the surrounding non-Muslim population also suggest that local architects worked in the construction of mosque. The traces of continuity and network of relationships formed by Eretna Period, Ottoman Empire and has come to current are also seen.

Keywords: Mosque Architecture, Eretna Period, Abdulmecid Period Mosques, Kayseri, Şah Ali Mosque, Harman Mosque.

GİRİŞ: AMAÇ VE YÖNTEM

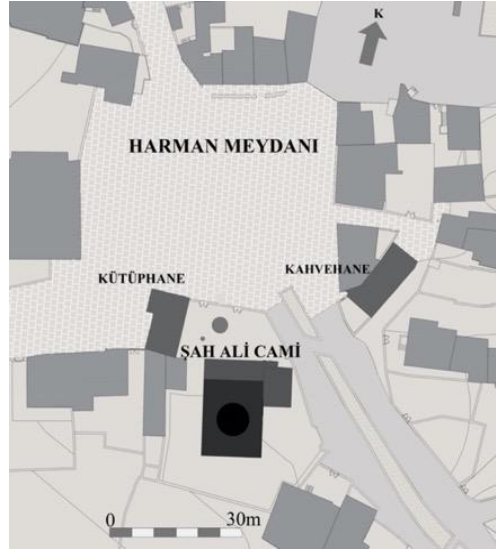
Bu çalışma, caminin on dördüncü yüzyıla uzanan tarihini, Abdülmecid döneminde gerçekleşen onarım sürecini ve Anadolu mimarisindeki yerini tartışmayı amaçlamaktadır. Makalenin yönteminde ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde cami ile ilgili veriler taranarak arşivde bir fotoğraf ve yazılı belgeler elde edilmiştir. Belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek analiz edilmiştir. Ayrıca cami üzerindeki ve hemen batısındaki Rüştîye Mektebinin giriş cephesindeki kitabeler Türkçeye çevrilerek analiz edilmiştir. Cami kitabesinin arşiv belgelerindeki fotoğrafın altındaki yazıyla aynı olduğu görülmüştür. Belgelere göre cami depremde büyük hasar görmüş ve Abdülmecid Dönemi'nde tamir edilerek yeni yapılar eklenmiştir. Arşiv belgelerindeki Cami isminin günümüz isminden farklı olması neticesinde araştırma bu yönde gelişmeye başlamıştır. Şah Ali isminin devlet yönetiminde etkili bir isim olduğu görülmüştür. Şah Ali ismiyle birlikte Kayseri'deki Eretna Dönemi mimarisi araştırılmış ve günümüze gelen yapıların az olmasının da etkisiyle fazla bilgiye sahip olmadığımız Eretna Dönemi mimarisinin belirli özellikleri ortaya konulmuştur. Caminin on dördüncü yüzyıla uzanan tarihi arşiv belgeleri, kitabeler, plan analizleri, yakın çevredeki aynı dönemde yapılmış camilerle olan benzerlikler ortaya konularak araştırılmıştır. Şah Ali Cami'nin planıyla yakın çevredeki Selçuklu ile Osmanlı Dönemi arasındaki geçiş mimarisi olan Eretna Dönemi cami örneklerinin mimarisi benzerliklerle belgelenerek ele alınmıştır. Yakın çevresindeki az sayıdaki Eretna Dönemi camilerini ele alarak Eretna Dönemi camilerini örneklemeyi ayrıca hedeflemektedir. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında sadece bir dergideki makalede ele alınan üç camiden biri olarak geçtiği anlaşılmıştır (Türkmen, 1997, s.154). Caminin rölöve planı çizilerek plan elemanlarıyla birlikte plan analizi yapılmıştır. Yakın çevresindeki Eretna Dönemi camilerinin planlarıyla benzerlikleri belgelenmiştir. Caminin bütün cepheleri cephe elemanları ortaya konularak analiz edilmiştir. Çevresindeki rüştîye mektebi ve tarihi bir dükkanın da rölövesi çizilmiş, plan ve cephe analizleri yapılmıştır. Şah Ali Cami bezeme özellikleri bölümü açılarak çoğunlukla tamir dönemi olan Abdülmecid Dönemi'ne ait caminin bezeme programı ele alınmıştır. Caminin Abdülmecid Dönemi'ndeki onarımıyla birlikte oluşan günümüzdeki mimarisinin onarım döneminde yapılmış yakın çevredeki cami ve kiliselerle benzerlikleri analiz edilmekte ayrıca başkentteki dönemin cami mimarisiyle karşılaştırılarak başkentteki mimarinin Anadolu'ya etkileri de ortaya konulmaktadır.

1343 yılında Eretna Devleti Kayseri'yi başkent ilan ederek şehri Eretna Devleti'nin merkezi yaptı. Bu dönemdeki taht kavgalarının artması ise şehri hayli fakirleştirmişti (Subaşı, 1986, s.12). Eretna Devleti ile Karamanlılar arasında senelerce devam eden keşmekeş esnasında Kayseri şehri kimi zaman Karamanlılara geçmiş kimi zaman Eretna idaresine kalmıştır. 1300 ile 1397 arasında tarihleri gösteren defin yerleri hep o zamanın el değiştirme sonucundaki kargaşadan dolayı oluşan mezarlar ve türbelerden ibarettir (Nazif, 1987, s.104). Kayseri'deki Eretna hakimiyeti Karamanoğulları'nın hakimiyet mücadelesi ile gölgelenmiş ve şehir Kadı Burhaneddin'in hükümranlılığı altına girmiştir (Keskin ve Hülâgü, 2007, s.2). 1323 ve 1388 yılları arasında hüküm süren Eretna hakimiyetindeki mimari yapılar önemli bir yere sahiptir. Karamanoğulları ya da Selçuklularla kıyaslandığında değişik bazı uygulamalarına karşın Eretna örnekleri hem yapı sayısı, hem de türü açısından oldukça sınırlıdır. Ancak mimari ve süsleme özellikleriyle Niğde Sungur Bey Camisi ve Türbesi, sıradışılığıyla ayrı bir konuma sahip olan Köşk Medrese'yi vurgulamak gerekir (Durukan, 2014, s.404). Diğer alanlarda ise Karamanoğulları'ndan daha etkin oldukları anlaşılmaktadır. Sarayında sık sık bilimsel tartışmaların yapıldığı toplantılar düzenleyen Eretna Bey, bu tartışmalara eşyle birlikte katılırdı (Durukan, 2014, s. 404). Kayseri'de Selçuklu ve Eretna Dönemlerine ait türbe yapıları bulunmakta içlerinde kadın sultanlara ait türbelerin konumu ve kitabelerinden kadınların dini inançlarını, aile bağlarını, ailelerinin/babalarının sosyal statüleri ayrıca okunmaktadır (Doğan, 2013, s.24). Eretna emirlerinden olan Hacı Şadgeldi Paşa fıkıh üzerine önemli eserleri kaleme almıştır. Eretna Dönemi'nde doğu ülkeleri ile ticaret açısından Karamanoğulları'ndan sonra en önemli beylik Eretna idi. Sivas'tan çıkan kervanlar Kayseri ve Konya'ya uğradı (Durukan, 2014, s.405). Kayseri Eretna Dönemi'de

sanat ve bilim etkinliklerine elverişli olmakta birçok bilim adamı yetiştirmekte ve ayrıca önemli bir konuma sahip yerleşim yeri olmaktadır.

1. ŞAH ALİ CAMİİ

Kayseri şehir merkezinin yaklaşık 8 km kadar güney doğusunda Ali Dağı'nın eteklerinde Talas ilçesi yer almaktadır. Düz ve eğimli bir yamaçtan oluşan Talas, aşağı ve yukarı olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Ali Dağı'nın eteklerinden şehir merkezine doğru olan düz bölge aşağı Talas olmakla birlikte buradan yaklaşık 80 m kadar yukarıda bulunan eğimli yamaç ve tepesi yukarı Talas olarak adlandırılmaktadır. Aşağı Talas'ta yer alan Harman Meydanı etrafındaki tarihi yapılarıyla kare formunda olup günümüze kadar korunarak gelebilmiştir (Figür 1).

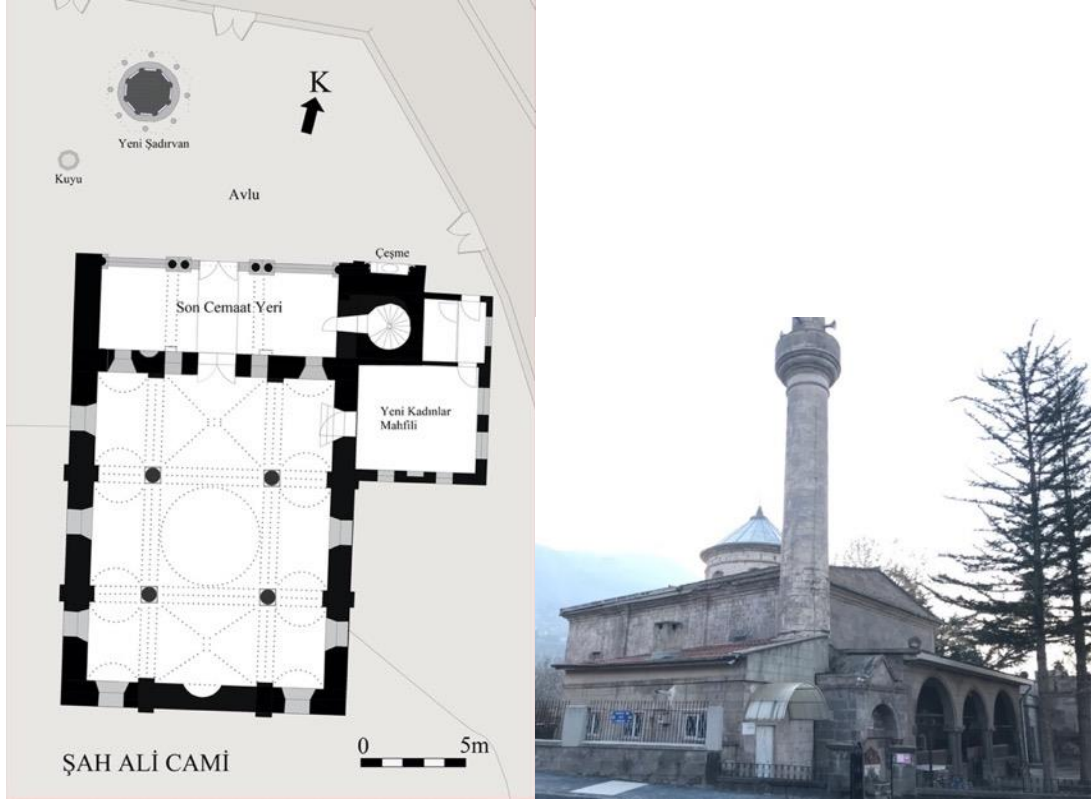
Figür 1. Şah Ali Cami, kütüphane ve kahvehane vaziyet planı (Talas Belediyesi İmar haritası üzerinden işlenerek).

Meydan, günümüzdeki adı Harman Cami olan Şah Ali Cami, Rüştîye Mektebi, tonoz şeklinde tarihi bir dükkan, geleneksel Talas evleri ve yeni bir hastaneyle çevrilidir. Caminin varlığından sonra mı meydan oluştu veya var olan meydana mı cami yapıldığı eldeki verilerden bilinmese de Harman Meydanı'nın günümüze kadar gelebilmiş olmasında Şah Ali Cami'nin etkisi büyüktür. Burada Eretna Dönemi'ni, Osmanlı Devleti'ni ve günümüze kadar gelen katmanlaşmayla ile oluşan süreklilik ve ilişkiler ağının izleri de görülmektedir (Figür 2).

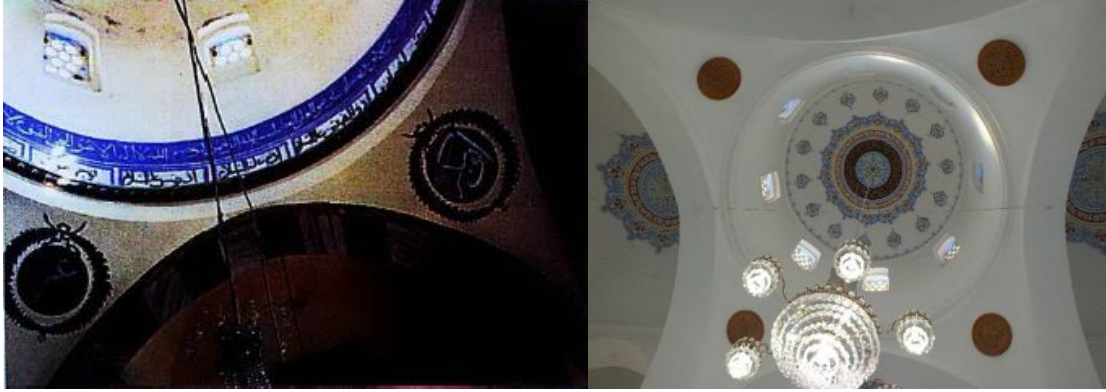
Figür 2. Şah Ali Cami ve Rüştîye Mektebi ile birlikte Harman Meydanı (Yazar arşivi).

Kayseri'nin Talas ilçesinde bulunan Şah Ali Cami günümüzde ismini bulunduğu mahalle ve meydana alan Harman Cami olarak bilinmektedir. Cami, kuzey yönde bir avluya sahiptir. Avluda bir adet şadırvan, bir adet kuyu, tuvaletler, bir minare ve minareye bitişik olarak bir adet de çeşme vardır (Figür 3).

Figür 3. Şah Ali Cami Planı ve fotoğrafı (Yazar arşivi).

Cami dikdörtgen plan şemasına sahip olup ibadet alanı doğu ve batıda ikişer sütun olmak üzere dört sütunla üç sahına ayrılmıştır (Figür 3). Orta sahin yan sahinlara göre daha geniştir. Genel plan anlayışına göre mihrap duvarına dik olarak yerleşmiş bazilikal düzende olmakla birlikte dört sütunla bölümlenerek ulu cami mimarisine de ayrıca benzemektedir. Mihrap aksında ortada dört sütunun taşıdığı çift cidarlı bir kubbeye, aynı aksta kubbenin kuzey ve güneyinde çapraz tonoz örtüyle, yan sahinlarda ise küçük üçer adet beşik tonozla örtülüdür. Çift cidarlı kubbe, orta sahindaki çapraz tonozlar ve yan sahinlardaki, beşik tonozlar sivri kemerlere oturmaktadır. Kubbeye geçiş elemanı olarak pendentif kullanılmıştır. Günümüzde pendentiflerin üzerine kabartma yazılı ahşap yuvarlak rozetler yerleştirilmiştir. 1997 yılında yayınlanan makaledeki fotoğrafları ve günümüz durumu karşılaştırıldığında restorasyon sonrası kubbenin kasağında yer alan birçok peygamber isminin ve bezemenin beyaz badana ile kapatıldığı da anlaşılmaktadır (Figür 4).

Figür 4. Soldaki 1990'ların sonlarına (Türkmen, 1997), sağdaki 2021 yılına ait kubbe fotoğrafı (Yazar arşivi).

Caminin kubbesi korint tarzda sütun başlığına sahip dört sütuna oturmaktadır (Figür 5). Daire plan şemalı sütunlar yerden yaklaşık 30 cm yükseklikte yekpare taştan köşeleri C kıvrımlı kare prizma şeklinde kaidelere oturmaktadır. Günümüzde sütunlar beyaz boya ile boyanmış durumdadır.

Camide günümüzde restorasyon sonrası ahşap malzemeyle yapılmış olan mihrap ve minber yer almaktadır (Figür 5). İç mekanda duvarlarda yerden bir metre kadar yükseklikte pencere hizasında ise yarım metre olmak üzere mihrap ve minberle aynı renkte ahşap malzemeyle bütün cami çevrelenmiştir.

Figür 5: İç mekandan soldaki; giriş kapısı, sağdaki yeni mihrap ve minber (Yazar arşivi).

Çift cidarlı kubbe kasağında eşit aralıklarla yerleştirilmiş sekiz adet dikdörtgen plan şemalı pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı sahnlarında iki sıra halinde üçer pencere bulunmaktadır (Figür 6). Doğu cephesi kuzey ucundaki zemin kat hizasındaki pencere günümüzde kapıya dönüştürülerek yakın tarihte eklenen kadınlar mahfiline açılmaktadır. Buradaki üst sıra pencerenin yarısı kadınlar mahfilinin çatısı ile kapanmaktadır. Yapının giriş cephesinde kapının yanındaki iki pencere küçük olmakla birlikte dört pencere vardır. Yapının güney cephesinde kible duvarında mihrabın yukarısında tek sıra olarak üç pencere vardır. Camide kubbe dışındaki bütün pencereler içeride yuvarlak kemerli nişin içerisinde dışarıda ise düz lentolu olarak yer almaktadır. Kuzeyde giriş cephesindeki pencereler cephede düz taş lento üzerine yuvarlak kemerli çizgisel oyma bezemeye sahiptir.

Figür 6. İç mekandan soldaki; batıdaki sahnın, sağdaki; doğudaki sahnın (Yazar arşivi).

Duvar üzerinde taşıyıcı kemer aksları doğrultusunda bütün duvarlarda yaklaşık 20 cm eninde kemer genişliğinde dikdörtgen plan şemalı pilastrlar mevcuttur. Bu pilastrların üzerinde kubbeyi taşıyan sütun başlıkları hizasında ve yan sahnlardaki beşik tonoz kemer üzengi hizasında olmak üzere üst üste iki farklı kotta yastıklar bulunmaktadır. Alt kottaki yastıklar ile ortadaki sütun başlıklarının arasında taşıyıcıyı destekleyen demir gergi çubuklar vardır. İbadet alanına mihrap aksında kuzey cephede yer alan çift kanatlı giriş kapısıyla girilir. Giriş kapısının üzerinde giriş cephesi boyunca bir galeri katı eski fotoğraf ve planlarda bulunmaktayken yakın tarihteki restorasyon sonrası kaldırılmıştır. Zemin katta galerinin altında giriş kapısının doğu ve batısında yaklaşık 30 cm yüksekliğinde ahşap korkuluklarla çevrelenmiş özelleşmiş alanlar da restorasyon sonrası kaldırılmıştır. Cami bütün olarak yerel malzeme olan düzgün kesme taştan yapılmıştır. Caminin cephelerinde taşıyıcı kemer aksı doğrultusunda doğu, batı ve güney cephelerinde pilastrlar mevcuttur. Yapının örtü sistemi, yüksek kasnak üzerine oturan kubbe çift cidarlı olup dışta konik bir örtü ve onu çevreleyen tonozların üzerinde beşik çatıdan oluşmaktadır (Figür 7).

Figür 7. Şah Ali Cami, çift cidarlı kubbe detayı (Yazar arşivi).

Kubbedeki pencerelerde tuğla içerisine yerleştirilmiş daire formunda renkli camlar kullanılmıştır. Beşik çatı kuzey ve güney cephelerinde üçgen alınlık oluşturmaktadır (Figür 8). Son cemaat yerinin örtüsü ise tek eğimli çatıdır.

Figür 8. Şah Ali Cami güney ve doğu cephesi (Yazar arşivi).

Caminin kuzeyinde giriş cephesindeki son cemaat yeri, üç yuvarlak kemerli ve bunların oturduğu çift sütunlu bir bölümden oluşmaktadır (Figür 9). Son cemaat yeri orjinalde üç kubbe ile örtülü iken, yakın tarihte Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışması sonucunda üzeri düz beton bir tavanla örtülmüştür. Son cemaat yerinin batı yan duvarı dış köşesinde iyon tarzda sütun başlığına sahip pilastr mevcutken doğu uçtaki pilastrın sütun başlığı ise harap olmuş durumdadır. Ayrıca yapının giriş kapısının sağında ve solunda duvarda iyon tarzda sütun başlıkları bulunmaktadır. Büyük olasılıkla, bu başlıklar özgün üç kubbeli son cemaat yerinde kubbenin oturduğu başlıklar olup onarım sırasında kubbelerin oturduğu üzerindeki kemerlerle birlikte altlarındaki pilastrlar da kaldırılmıştır. Şah Ali Cami'nin kuzeyden son cemaat yerinden tek giriş kapısının olması ve avludan camiye ulaşılması dış ve iç mekanlar arasındaki ilişkiyi daha da önemli hale getirmiştir. Son cemaat yeri dış mekan ile iç mekan arasında birleştirici rolündedir. Açık mekan olan avludan, sırayla yarı açık mekan olarak üç yuvarlak kemerli revak şeklindeki son cemaat yerine ve kapalı mekan olan harime geçilmektedir. Cami yoğun olduğunda son cemaat yerinin camiye yakın duvarında mihrap yerine kullanılan niş olup revak altında namaz kılınan işlevsel bir yerdir. Son cemaat yerinde giriş kapısının da bulunduğu yüzeyde pencereler, pilastr sütun başlıkları, yukarısı yuvarlak kemerli nişle iç mekan görünümündedir. Burada bu yüzeyler arada ikinci bir cephe olarak gelişime elverişli olmaktadır.

Figür 9. Şah Ali Cami son cemaat yeri (Yazar arşivi).

Caminin kuzeyindeki avluda bir adet şadırvan, bir adet kuyu, son cemaat yerine birleşik tek şerefeli bir minare ve minarenin kaidesiyle birleşik olarak çeşme bulunmaktadır.

Minare, kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olup batısında son cemaat mahalli, kuzey cephesinde kaideyle birleşik olarak taş örgü duvarıyla çeşme vardır. Cami'nin kuzey doğu köşesinde son cemaat yerine birleşik olarak yer alan minare geniş dikdörtgen bir kaideye sahip olup önündeki çeşmenin varlığından dolayı kaidesi farkedilmemektedir. Tek şerefeli olan minarenin yerden yüksekliği 27.84 m. dir (Güleç, 2006, s.66). Kaidenin bitişinde yuvarlak hatlı bir silme hemen çeşmenin çatı bitişine denk gelmektedir. Şerefe altı sade olup üç kademeli ortadaki daha büyük olmak üzere yuvarlak hatlı silmelerden oluşmaktadır. Şerefenin yarım metre altında ve petekten külaha geçişte benzer kalınlıkta birer adet yuvarlak hatlı ince silme vardır. Minare, yukarıya doğru daralan ince bir peteğe sahiptir. Külâh ise bütün minare gibi taş malzemeden yapılmış olup konik şeklindedir. Günümüzdeki minarenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 27.06.1858 tarihli camiye ait fotoğraftaki (Figür 13)¹ minareyle karşılaştırıldığında özgün halini koruduğu görülmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgede (Ek 1)² ayrıca taş minarenin inşası için elli bin kuruş harcadığından da bahsedilmiştir.

Caminin kuzeyinde avlu içerisinde minarenin kaidesine birleşik olarak dikdörtgen plan şemalı üçgen alınlıklı bir çeşme bulunmaktadır (Figür 9). Çeşme üçgen alınlığın altındaki pilastr sütunları olan yuvarlak kemerli bir niş içerisinde yer almaktadır. Çeşmenin ön yüzündeki yuvarlak kemerin altındaki mermer kitabesinde "Hüve'l-Hallaku'l-Baki Maşaallah sene"³ yazılıdır. Taş duvar örgülü olan çeşmenin yuvarlak formlu haznesi beyaz mermer malzemeden yapılmıştır.

Caminin kuzey batısında avlu içerisinde sekizgen planlı konik şeklinde külâh çatılı yakın tarihte yapılmış bir şadırvan bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 27.06.1858 tarihli camiye ait fotoğrafta⁴ ise günümüzdeki şadırvanla aynı yerde silindirik formunda üzeri yuvarlak kubbe ile örtülü farklı bir şadırvan görülmektedir. Şadırvanla cami arasında avluda sekizgen planlı bir adet de kuyu yer almaktadır. Caminin kuzey doğu köşesinde minare kaidesi ile kubbeyi kuzeyde taşıyan sütunların aksına yakın bir noktaya kadar uzanan betonarme strüktüre sahip yakın tarihte inşa edilmiş tek katlı kadınlar mahfili vardır. Caminin batısında bahçe içerisinde tek katlı yeni tuvalet birimleri de bulunmaktadır.

1.2. Rüştîye Mektebi

Caminin kuzey batısında caminin avlusuna cephe olan 1869 yılında Sultan Abdülaziz Han'ın emriyle ve Talas halkının katkılarıyla inşa edilmiş Rüştîye Mektebi bulunmaktadır (Figür 10). Yapı eski ser-askerlerden Talaslı Ali Saib Paşa tarafından yaptırılmış olup inşaatına halk da yardım etmiştir (Erkiletlioğlu, 1996, s.215). Rüştîye Mektebi giriş nişinin yukarısında silme altında dikdörtgen mermer üzerindeki kitabenin transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır;

"Cehaletten bütün etfali kurtarmak murad oldu
Yapıldı mekteb-i rüşdiye hep etfal şad oldu
Şehinşah-ı maarif perver sultan Aziz Han kim
Hace tayin etdi ehl-i karye ber murad oldu
Hayratı büyük himmet itdiler
Bu mekteb bin iki yüz seksen altıda küşad oldu" ⁵

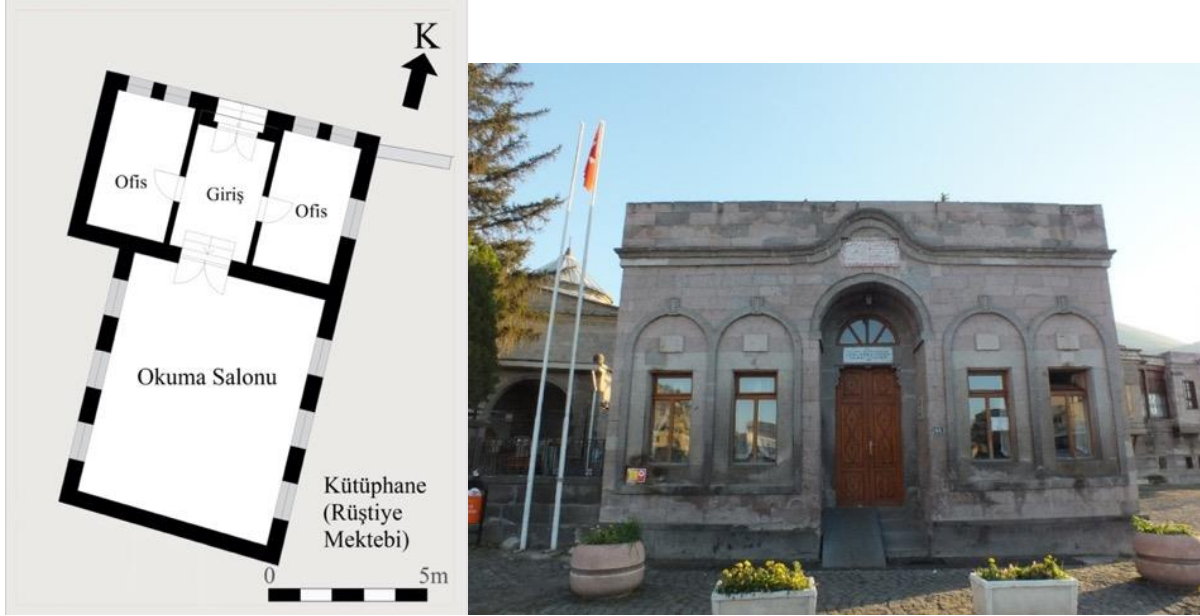
¹ Osmanlı arşivinde Şah Ali Cami ile ilgili belgeler (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MVL, 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858).

² Osmanlı arşivinde Şah Ali Cami ile ilgili belgeler (BOA, İ.MVL, 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858).

³ Çeşmenin kitabesi günümüz Türkçesiyle; O her şeyi yaratan ölümsüz ve baki olandır Maşaallah sene. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999, ss:67-68'e göre hüvelbâki kelimesi Allah'ın ebediliğini ifade eden ve Osmanlılar 'da mezar baş taşlarına yazılması âdet olan Arapça ibaredir. Kitabedeki yazı ayrıca Yasin Suresinin 81.ayetinin son kelimeleriyle de benzerdir.

⁴ Osmanlı arşivinde Şah Ali Cami ile ilgili belgeler (BOA, İ.MVL, 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858).

⁵ Kitabede günümüz Türkçesiyle; Cehaletten bütün halkı kurtarmak murat oldu, yapıldı rüştiye mektebi bütün çocuklar mutlu oldu, ilim yetiştiren sultan çok onurlu Han kim, hoca tayin etti munis köy çok mutlu oldu, hayrat için büyük yardım ettiler, bu okul 1869'da açıldı.

Figür 10. 1869 tarihinde açılan Rüştîye Mektebi planı ve giriş cephesi (Yazar arşivi).

Yapı tamamen düzgün kesme taştan yapılmış olup düz damlıdır. Bodrum ve zemin kattan oluşmaktadır. Kuzey yönünden yüksek girişe sahip olan yapının yuvarlak kemerli giriş nişi geleneksel Talas evlerinin girişine benzemektedir. Yapıda ilk olarak bir giriş holü ile karşılaşılmaktadır. Giriş holünün doğu ve batısında simetrik şekilde yerleşmiş birer küçük oda bulunmaktadır. Giriş holünün güneyinde yer alan basamaklardan çıkılarak çift kanatlı kapıdan büyük bir odaya geçilmektedir. Büyük odanın doğu ve batısında üçer adet pencere bulunmaktadır. Batısındaki pencereler giriş cephesindekiler gibi içeride yuvarlak kemerli bir niş içerisinde, cephede düz lentolu dikdörtgen şeklinde olup cephedeki duvar üzerinde lento yukarısında yuvarlak kemerli kabartma bezemelidir. Büyük odanın cami tarafındaki pencereler ise kare şeklinde olup içeride ve cephede aynı şekildedir. Burada pencerelerin içeride yuvarlak bir niş içerisinde olması cami pencereleriyle benzerlik göstermekte olup iki yapının benzer ustalar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapının cami tarafındaki cephesinde büyük odanın duvarında lento ve taş örgü izlerinden caminin avlusuna çıkılan bir kapının olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan kapatılmış olmalıdır. 1856 tarihli fotoğrafta yapı görülmekte fakat 1869 yılında Abdülaziz döneminde rüştîye mektebi olarak açıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde girişteki odalar ofis, büyük oda ise kütüphanenin okuma salonu olarak kullanılmaktadır. Camiden yaklaşık on yıl sonra açıldığı görülen rüştîye mektebinin giriş cephesinde pencere sövelerinin yukarısında yer alan kilit taşı belirgin yuvarlak kemerli taş kabartmalar, yuvarlak kemerli giriş nişi ve çatı altında yapıyı yatayda bölen silmenin girişte yuvarlak kemerli köşelerde C kıvrımlı olarak devam etmesi Abdülaziz Dönemi barok tarzını göstermektedir (Ek 14). Yapının batı cephesinde ofis mekanına gelen yerde tek parça kare bir taş içerisinde yerleşmiş sekiz köşeli yıldız şeklinde iki adet de yıldız penceresi bulunmaktadır.

1.3. Tarihi Dükkan

Caminin doğusundaki bir diğer tarihi yapı sivri kemerlerle desteklenen tek katlı düz damı olan dükkan yapısıdır (Figür 11). Günümüzde yörenin kahvehanesi olarak işlev görmektedir.⁶ Yapım tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, caminin ilk yapım tarihine yakın bir dönemde yapıldığı düşünülmektedir.

⁶ Vakıflar bölge müdürlüğüne ait olan yapıyı, köyün muhtarı işletmektedir. Muhtara göre yapı kalın duvarlarından ve toprak çatısından dolayı kışın sıcak yazın da serindir. Yapı yöre ikliminin sert etkisini

Figür 11. Tarihi dükkanın (kahvehane) planı ve oturma bölümünden görsel (Yazar arşivi).

Meydana bakan güney batı yönünde büyük kemerli bir girişi bulunmaktadır. Girişi yol kotundan birkaç basamak aşağıda olup önünde küçük bir bahçesi vardır. Tek bir odadan oluşan mekan fırın olarak kullanıldığı dönemde kuzey doğudaki mekan oluşturulmuştur. Günümüzdeki bu küçük bölüm kahvehane'nin mutfak, çay ocağı olarak kullanılmaktadır. Mekanın girişten altıncı ve yedinci destek sivri kemerler arasında damdaki açıklık günümüzde beşik çatı şeklinde cam konstrüksiyonla kapatılmıştır. 1875 vergi kayıtlarına göre Talas'ta meydandaki Şah Ali Cami, Harman Cami olarak yeniden adlandırılmıştır (Cömert, 2010, ss.68-69). Vergi kayıtlarında Harman Cami'nin Harman Camii Vakfı adlı bir vakfının bulunduğu ve mütevellisinin Himmetoğlu Hacı Osman olduğu kayda geçmektedir. Bu vergi kayıtlarına göre Dere Sokak üzerinde Harman Cami vakfına ait biri nalbant dükkanı olmak üzere toplam yedi dükkan ve bir mağaza olup sadece bir dükkan 10000 olarak vergiye tabi tutulurken diğerleri 1000'er şeklinde vergiye tabi tutulmuştur. Diğer dükkanlar ve bir mağazadan farklı olarak bir dükkanın diğerlerinin on katı kadar fazla olarak 10.000 şeklinde vergiye tabi tutulmuştur. Günümüzde bu sözü edilen Dere Sokak ile meydanın birleştiği yerde yer alan bu dükkan 19. yüzyıl sonlarına doğru Şah Ali cami vakfına ait 10.000 şeklinde vergiye tabi tutulan en büyük dükkan olmalıdır. Günümüze diğer dükkanlar ve mağaza ulaşamamış ya da el değiştirmiştir. Günümüzde meydana geleneksel Talas evlerinin altında eczane olarak kullanılan dükkanlar yer almaktadır.

1.4. Şah Ali Cami Bezeme Özellikleri

Camide en çok bezemeye rastladığımız yer caminin giriş cephesindeki son cemaat yeridir. Kullanılan bezeme malzemeleri en çok taş olup restorasyon öncesi kubbede kalem işi de bulunmaktadır. Bezeme programında kullanılan motifler genelde tamir dönemindeki Geç Osmanlı Dönemi'nde sık kullanılan üçgen alınlık, yan yana çift sütun, akantus yapraklı sütun başlıkları, ışınsal çizgiler ve diş frizi şeklindeki bezemelerdir.

En yoğun kullanılan bezeme türü olan taş bezeme camide son cemaat yerinin açıklığındaki sütun başlıklarında, giriş kapısının yukarısındaki kitabenin etrafında, iç mekandaki sütun başlıklarında ve minareyle birleşik olarak yer alan çeşmede görülmektedir. Caminin harim bölümünün örtüsü beşik çatı şeklinde olup kuzey ve güney cephe yönünde üçgen alınlık şeklindedir. Üçgen alınlığın hemen altında yaklaşık elli

hissetmemektedir. Muhtara göre yıllar önce han olarak kullanılmış olan mekan yakın tarihte mahallenin fırını olarak ve fırından sonra mahallenin kahvehanesi olarak hizmet vermektedir.

santimetre kalınlığında profilli taş silme bütün cepheler boyunca devam etmektedir. Günümüzde son cemaat yerinin örtüsü sundurma çatı şeklinde olup çatının üzerinde kuzey tarafındaki iki uça birer tane tek parça taş küre bulunmaktadır. Son cemaat yerinde ortada giriş aksı olacak şekilde üç yuvarlak kemer iki adet yan yana çift sütun ve duvarlarda iki pilastr sütun başlıklarına oturmaktadır. Son cemaat yerinin güneyindeki giriş cephe duvarında da iyon düzende taş pilastr sütun başlıkları bulunmaktadır. Çift sütun başlıkları giriş kapısı aksının her iki yanındaki dor olup dor sütun başlığının yanındakiler iyon düzendedir. Yuvarlak kemerlerin oturduğu duvarlardaki pilastr sütun başlıklarından batıdaki iyon düzende doğudaki ise yıpranmış olup günümüzde motifler seçilememektedir.

Yapının giriş kapısı kilit taşı hafif belirgin çıkmalı şekilde yuvarlak kemerli taş söveli olup kenarlarındaki dikdörtgen söveler tek parça büyük birer adet taştan oluşmaktadır. Burada da kitabenin üzerinde ışınsal yarım sivri daireyi dolduran figür ve kitabe ile birlikte bütün kapıyı saran küçük kare ve hemen üzerindeki yarım daire şeklindeki dış frizi motifler dikkat çekmektedir. Antik Yunan ve Roma dönemi yapılarında görülen bu dış sırası süslemeleri Batılılaşma Dönemi Osmanlı mimarisinde sık kullanılan barok mimari düzenlemeler içerisinde cephede gölgeli geçişlere izin veren, hareketli abartılmış motiflerden biridir.

Son cemaat yerine birleşik olarak yer alan çeşme de cami ile benzer şekilde taş örgülü beşik çatılı olup ön cephesi üçgen alınlık şeklindedir. Üzeri yuvarlak motiflerden oluşan belirgin kilit taşına sahip yuvarlak kemerler pilastr sütunlara oturacak şekilde niş oluşturmıştır. Burada yuvarlak kemer içerisinde duvar yüzeyinde beyaz mermer kitabe yer almaktadır. Kitabenin her iki yanına yerleştirilmiş taş malzemeden ortası göbekli yuvarlak şekilde gülbezek çiçek kabartmalar bulunmaktadır. Ön yüzeyde çeşme akantus yaprağı motifleriyle çevrelenmiş dikdörtgen beyaz mermere oturmaktadır. Mermerin yukarısında yarım daire bir form oluşturacak şekilde yukarda küçük bir istiridye kabuğu motifi, akantus yaprakları ve uç uca yerleştirilmiş iki C kıvrımlarıyla oluşturulan ortada yuvarlak kabara şeklinde taş kabartma bezemeler barok etkisindedir. Osmanlı'da özellikle Tanzimat Fermanı (1839) ile Batı yaştantı ve düşüncesine kapılar açılmış, mimaride de Avrupa etkisi başta İstanbul olmak üzere bütün ülkeye yayılmıştır (Arık, 1988, s.16).

İç mekandaki dört sütun başlığı benzer olup korint düzende akantus yapraklarından oluşmaktadır. Günümüzde sütun başlıkları siyah boya üzeri yıldız kaplamadır. Sütun kaideleri dört köşesi de C kıvrımlı küp şeklinde tek parça taş malzemedendir. Eski fotoğraflarına göre caminin kubbesindeki altın yaldızlı kalem işleri restorasyonla kaldırılmıştır. Kible duvarında ve pandantiflerdeki ahşap rozetler özgün nitelikte olmayıp yakın tarihteki restorasyonla yapılmıştır. Benzer şekilde kubbede ve tonozlarda yer alan beyaz üzerine mavi renklerdeki kalem işi bezemeler de özgün nitelikte değildir. Minber ve mihrap duvar nişi üzerindeki ahşap bezemeler de restorasyon sonrası gelen tamamen yeni ürünlerdir.

Caminin meydana bakan kuzey yöndeki giriş cephesi üçgen alınlık şeklindeki çatısı, iyon düzende sütun başlıkları, yuvarlak kemerler, çeşmedeki istiridye kabuğu ve C kıvrımlarıyla tamir edildiği Abdülmecid Dönemi'ndeki batılılaşma etkisindeki barok düzendeyken doğu, batı ve güney cephelerinde daha yalın, belirli bir ritimde devam eden, dikdörtgen şeklindeki pilastr çıkıntılarla birlikte eklektik görünümündedir.

1.5. Üzerindeki Kitabeler ve Osmanlı Arşivindeki Belgelerle Şah Ali Cami

Ulu Camii formunun bir örneği olan Şah Ali Camii, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre, Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilerek 1860 yılında yeniden hizmete açılmıştır (Figür 12).

Kitabenin transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır;
"La ilahe illallah el-melikül hakk'ül- mübin
Sultan Mecid'in tuğrası

Muhammed Resulullah, sadıku'l-emin
Padişah-i ruh-i alem, hazret-i sultan mecid,
Na'ib-i fahr-i cihan zıll-ı cenab-ı zu'l -minen
Sayesinde sakinen-i Kayseri bu şah-ı ali
Camii'n ta'mirine himmet eylediler kiseden
Şöyle tezyin oldu kim döndü behište heryerin
Reşad ederdi görse takın tavus-ı bağ-ı aden
Ey cema'at vacip oldu sizlere itmek dua
Bahusus böyle mualla ma'bed-i hub var iken
Bende-i zihni hame-i cüberle yazdım tarihin
Et eda beş vaktin bu cami-i valada sen
Tarih 1277 Hicri⁷

Figür 12. Caminin kitabesi (Yazar arşivi).

İ.MVL, 00421,018468 numaralı Başbakanlık Osmanlı arşivindeki incelemelerde Kayseri'deki Şah Ali Cami'sine ait olan bir fotoğraf ve yazılı belgelere ulaşılmıştır. Fotoğraf üzerindeki yazının transkripsiyonu yapıldığında, caminin kitabesindeki yazı ile de aynı olduğu ortaya çıkmaktadır (Figür 13). Cami ile ilgili Osmanlı arşivinde yapılan çalışmalarda yazılı belgede özetle depremde yıkılan Şah Ali Cami'nin tamiri için, yeni yapılan taş minare ve medrese için büyük bir masraf çıktığına o bölgedeki tek minare olduğu ve yarım kalmasının uygun olmadığı için inşaatın tamamlanmasının önemi belirtilirken, caminin kendi vakfının olmadığından bu yüzden halktan alınan paranın yetmeyeceğine devletten para istenildiğine gerekli keşiften sonra tekrar halktan da bir miktar alınabileceğinden söz edilmiştir (Ek 1).

İ.MVL, 00421,018468 numaralı Başbakanlık Osmanlı arşivindeki yazılı belgenin Transkripsiyonu;

"Kayseriye Sancağı'nda Talas Kasabası'nda olup mukaddema vuku bulan hareket-i arzda münhedim olan Şah Ali Cami-i şerifinin bir güne vakfı olmamasından naşi ittifak-ı ahali ile müceddeden inşasına mübaşeret olunup yetmiş altı bin kuruş mikdarı akçe dahi sarf olunmuş ise de cami-i mezkurun itmamı daha seksen bir bin üç yüz ve civarında bulunan medresenin imarı on sekiz bin ve yeniden yapılacak taş minarenin inşası dahi elli bin kuruş ki ceman bir yük kırk iki bin üç yüz kuruş masarıfa mütevekkıf olduğu mukaddema mahallinden lede'l-inha ol babda canib-i nezaret-i celile-i evkafdan bâ-takrir vuku bulan

⁷ Kitabede günümüz Türkçesiyle; 'La ilahe illallah tanrının iyiyi kötünden ayıran meliki, Tuğra(Abdülmecid), Muhammed Resulullah, güvenilir ve doğru, Gönülden bilen padişah Sultan Mecid hazretleri; Allahın gölgesi peygamberin vekili, Sayesinde, Kayseri sakinleri bu yüce caminin onarımına keselerinden katkıda bulundular, Öyle güzel süslendi ki bahçeye döndü cennet bağının tavusu kemerini görse onu örnek alırdı. Ey cemaat, dua etmek sizlere vacip oldu, Özellikle böyle sevgi dolu (bir) mabet var iken, Ben zihni, yaldızlı kalemle tarihini yazdım, Sen de beş vaktini bu ulu camide kıl, Tarih 1860'.

istizan üzerine cami-i mezkurun bir gûne vakfı olmadığı cihetle bu kadar külliyetli masarısının açıktan tesviyesi uyamayacağı gibi nâ-tamam bırakılması dahi münasib olmayacağına ve öyle bir mevkide yalnız bir minare için elli bin kuruş sarfı pek fahiş olmasıyla böyle tekellüfatdan sarf-ı nazarla pek elzem şeyleri tesviye kılındığı halde tahmin olunan masarıfdan hayli noksanıyla vücuda gelmesi memul olarak anın bir mikdarı yine canib-i ahaliden ita kılınacak olur ise ol halde birazının dahi Hazine-i Evkaf-ı Hümayundan ifası kabil olacağına binâen yeniden masarısının keşf ve tahminiyle bunun için ahali tarafından bi't-teşvik ne mikdar iane olunacağı mahalden”⁸

Figür 13. Osmanlı arşivinde camiye ait bir fotoğraf tarih:27.06.1858 (BOA, Kayseri Fotoğraf Albümü, FTG_1746_001. Tarih:27.06.1858).

⁸ Osmanlı arşivinde Şah Ali Cami ile ilgili belgeler (B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.MVL, 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858 BOA. İ.MVL,00421,018468, s.1). Günümüz Türkçesiyle; *Kayseri Sancağı'nda Talas Kasabası'nda olup eskiden depremde yıkılan Şah Ali Cami halkın ittifakı ile yeni baştan inşasına başlanılmış olup yetmiş altı bin kuruş mikdarı akçe dahi harcanmış ise de evvelce bahsi geçtiği işi tamamlamak için daha seksen bir bin üç yüz ve civarında bulunan medresenin imarı on sekiz bin ve yeniden yapılacak taş minarenin inşası dahi elli bin kuruş ki toplanmış olan bir yük kırk iki bin üç yüz kuruş masrafa bağlı olduğu evvelden mahalleden ulaştırıldığı anda yeni ünlü vakıfların bildirisi üzerine bir günlük olay olmadığı bu sebeple bu kadar külliyetli masrafın açıkça elde etmesi mümkün olamayacağı gibi bitirilmeden bırakılması da uygun olamayacağına ve öyle bir mevkide yalnız bir minare için elli bin kuruş harcanması pek abartılı olmasıyla böyle bir zorluğa katlanmaktan vazgeçmekle pek mühim şeyleri bağlı kılındığı halde tahmin olunan masraftan hayli eksiğiyle vücut bulması umulanın bir miktarı yine ahaliden alınacak olur ise de birazının dahi Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'un ödemesi kabul olacağına binaen yeniden masrafının keşfine ve tahminiyle bunun için ahali tarafından ne miktar yardım için toplanılacağına mahalden.*

2. ŞAH ALİ CAMİ'NİN MİMARLIK TARİHİMİZDEKİ YERİ

Osmanlı arşiv belgelerinde günümüzdeki Harman Cami'nin Şah Ali Cami olarak adlandırılmasından dolayı yapılan araştırmalarda Hoca Ali Şah'ın Eretna Devleti'nin kurucusunun oğlu Sultan Mehmet'in tahta geçmesini sağlayan veziri olan ve 1355-1358 yılları arasında adına para basılan⁹ kişi olduğunu düşündürmektedir. Şah Ali, Eretna Devleti'nin kurucusunun oğlu Sultan Mehmet'in¹⁰ iki kez tahta çıkmasında rol oynayan, devlet ve hükümet işlerini ele geçirmiş olan vezir olarak bilinmektedir (Göde, 1994, s.88). Alaüddin Eretna'nın ölümü ve henüz pek genç oğlunun hükümdar olması sebebiyle devlet işleri vezir Hoca Ali Şah'ın elinde idi. İdareyi ele geçiren Ali Şah, kurmuş olduğu otorite sayesinde, kendisini halka tanıtmaya ve sevdirmeye çalışmıştır (Uzunçarşılı, 1968, s.179). Eretna veziri Şah Ali'nin camiye adını veren kişi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Göde'ye (1994, s.144) göre Eretna Devleti için divan işlerinin yürütülmesinde sultanların en yakın yardımcıları vezirleri olmuştur. Bilinen Eretnalı vezirlerinin en önemlileri Hoca Ali Şah ile Burhaneddin Ahmed olup, her ikisinin de devletin kaderinde mühim rol oynadığının belirtilmesi vezir Hoca Ali Şah'ın önemli bir kişi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kayseri, 1343'te Emir Eretna'nın burada bir beylik kurması üzerine beyliğin merkezi olmuştur (Kayseri İl Yıllığı, 1973, s.6). Anadolu'da kırk altı yıl kadar hüküm süren ve başkentleri Sivas ile Kayseri olan Eretna Devleti, Kayseri Köşk Mahallesi'nde Köşk Medrese, Talas yolu üzerinde Döner Kümbet, Kılıçarslan Mahallesi'nde Ali Cafer Kümbedi, Yeşilhisar ilçesinde¹¹ Ulu Cami, Kayseri'de benzeri olmayan bezemeli taç kapısıyla Şah Kutluğ Hatun Zaviye-kümbedi (1350 tarihli), Develi ilçesinde¹² Şeyh Umumi Zaviyesi, Bünyan ilçesinde Şeyh Halil Devletli Zaviyesi gibi yapıları yaptırmıştır. Sultan Alaeddin Eretna tarafından yaptırılan Köşk Medresesi'nin avlusunda üzeri koni şeklinde örtülmüş sekizgen planlı kümbet 1339 tarihli hazihil-imare yazısının okunduğu kitabeden dolayı mescid, medrese, konaklama birimlerinden oluşan bir zaviye yapısı olmalıdır. Eretna Devleti'nin yapıları arasında en çok zaviyeler dikkat çekmekle birlikte bu yapılar, Selçuklu Devri han ve kervansaraylarının değişik bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Eratnalılar iktisadi ve ictimai hayatın düzenli olması için birer misafirhane ve aynı zamanda ilmi dini sohbet yuvaları olan bu yapıları köylere kadar yaymışlar ve bu müesseselerin ömürlü olması için de buralara arazi ve çiftlikler vakfetmiştir (Göde, 1994, s.156). Burada Eretna Devleti'nin zaviye yapılarına önem vermesi ve Şah Ali Cami'nin de kırsal alanda bulunması gibi nedenlerden dolayı cami yapıldığı dönemde önemli bir zaviye görevi görmüş olmalıdır. Zaviyeler gayrimüslim halkın memlekette Müslüman ahali ile birlikte uzlaşmış şekilde yaşayabilmesini kolaylaştırmıştır (Ocak, 1978). Zaviye yapıları misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamasının yanında bulunduğu yerde yardımlaşmayı ve paylaşmayı sevdirmesi açısından önemlidir. Bu yapılar Müslüman ve gayrimüslim nüfusun aynı mahallede, sokakta hatta komşu olarak uzun yıllar bir arada yaşamasını da sağlamıştır. Şah Ali Cami'nin bulunduğu Harman Mahallesi de Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada uzun yıllar uyum içerisinde yaşadığı bir yerleşim yeri olmuştur. Bu yapıların depremde yıkılıp halkın ve hükümetin desteğiyle hep birlikte tekrar tamir edilmesi yöre için ayrı bir önemini olduğunu da göstermektedir. Harman Meydanı'nda yer alan Şah Ali Cami'nin yörede farklı

⁹ Mehmed'in ikinci kez iktidara geldiği h.756/1355 tarihinde bu kez güçlü veziri Hoca Ali Şah'ın iktidara sahip olma mücadelesi başlamıştır. Onunla ilgili olarak Bezm u Rezm'de Rum ülkesinde fitne ve fesat çıkardığına dair çok kısa bir ifade görmekteyiz. Yaklaşık üç yıl kadar süren bu dönemde Gıyaseddin Mehmed'in darbettiği bilinen sadece bir tek sikke vardır ve tarihi 756'dır. Sikkeler üzerinde "Muzaffereddin" lakabını ve "Sultanu'l-İslam" ünvanını kullanan Hoca Ali Şah, kısa süreyle de olsa tüm Eretna ülkesinde hakim olmayı başarmıştır. Gıyaseddin Mehmed h.759/1358 tarihinde Hoca Ali Şah'ı bertaraf etmeyi başardıktan sonra öldüğü tarih olan h.767/1365'ye kadar üzerinde kendi lakabı ve adının olduğu sikkeler darp ettirmiştir (Öztürk ve Perk, 2011, s.28).

¹⁰ Sultan Alaeddin'in oğlu olan Gıyaseddin Mehmed Bey tahta oturduktan sonra yerini daha da sağlamlaştırmak gayesiyle, veziri Hoca Ali Şah'ın isteği ve bilgisi altında Türk veraset usulüne göre tahta geçmesi gereken kendisinden büyük olan ağabeyi Cafer Bey'i hapsedirmiştir. Gıyaseddin Mehmed'in yaşının küçük olmasının yanında, zayıf bir kişiliğe de sahip olduğu belirtilmiştir (Göde, 1994, s.88).

¹¹ Yeşilhisar, şehir merkeziyle arasında yaklaşık 66 km. ve Talas ile arasında 74 km. olan Kayseri'nin bir ilçesidir.

¹² Develi, Talas ile sınır olmakla birlikte Yeşilhisar ile Talas arasındaki yerleşmedir. Develi, şehir merkeziyle arasında yaklaşık 43 km. ve Talas ile arasında 41 km. olan Kayseri'nin bir ilçesidir. Develi de Talas gibi gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden biridir.

dinlere sahip yaşayanların huzuru için önemi günümüze kadar ulaşmasının nedenlerinden biri olmalıdır.

Göde'nin¹³ Eratnalılar Dönemi'nde Alaeddin Eretna devrine ait olduğunu ifade ettiği Niğde'den 1335 tarihli Sungur Bey Camii planı Şah Ali Cami planıyla ayrıca benzerlik göstermektedir (Figür 14).

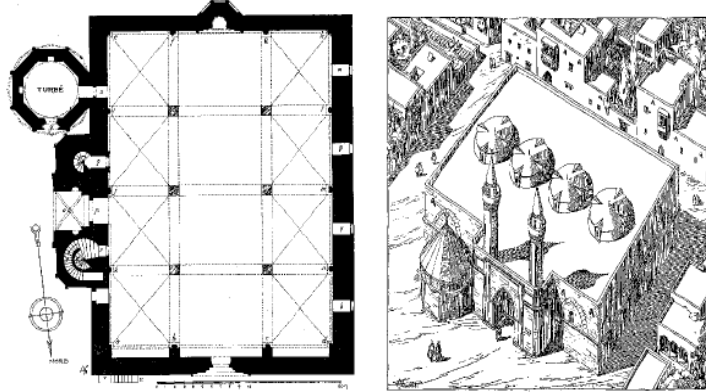
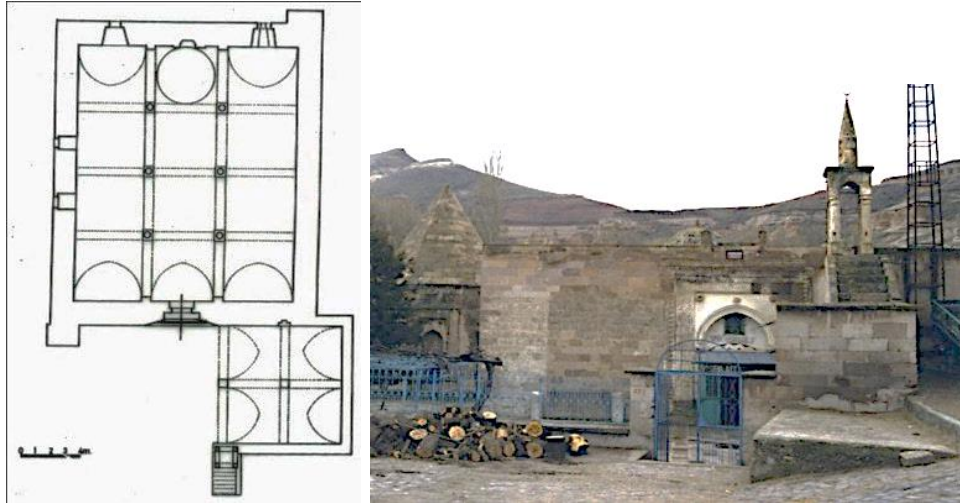

Figure 14. Niğde Sungur Bey Cami (1335) restitüsyon planı ve perspektifi (Gabriel, 1962).

Burada ulu cami formunda üç sahnı planı Şah Ali Cami'nin planı ile benzerdir. Restitüsyon çiziminde görülen mihrap aksın bulunduğu orta sahnın kubbeler ile yan sahnın çapraz tonozla örtülmesi de ayrıca benzerdir. Mihraba dik üç sahnı cami planı örneği XIV. yüzyılda Eretna Dönemi'nde uygulanan mimari bir anlayış olmalıdır. Emir Zahiraddin Mahmud oğlu Emir Taşkın Paşa¹⁴ tarafından yaptırılan Ürgüp Damsa Köyü'ndeki XIV. yüzyılın ortalarına tarihlenen¹⁵ Taşkın Bey Cami'de de benzer şekilde mihraba dik üç sahnı cami planı görülmektedir (Figür 15).

Figür 15. Taşkın Bey Cami (XIV.yy ortaları) planı ve Külliyesi (Büyükçay, 2010).

¹³ Eratnalılar'ın imar faaliyetlerinde Alaeddin Eretna Dönemi'ne ait Niğde'deki Sungur Bey Cami de yer almaktadır (Göde, 1994, s.152). Bir başka eserde: "İlhanlılar"ın Niğde valisi Sungur Bey tarafından yaptırılan kitabesi olmayan fakat doğu taç kapısının kuzey tarafındaki minarenin kaidesinde yer alan ve 736/1335-1336 yılında Sungur Bey tarafından tanzim ettirilen vergi kitabesi esas alınarak caminin 1335 tarihinde inşa edildiği kabul edilmiştir (Özkarı, 2001, s. 50-51). Cami, Kayseri çevresinde yapılmış ve Şah Ali Cami'nin özgün yapım tarihine yakın dönemde XIV. yüzyılın ilk yarısında benzer cami planıyla inşa edilmesiyle önemlidir.

¹⁴ Emir Taşkın Paşa'nın görev yaptığı Ürgüp ve çevresi, 14. yüzyıl ortalarında Alaeddin Eretna'nın hakimiyet sahasında olması nedeniyle Taşkın Paşa'nın Ürgüp ve çevresinde yöneticilik yapan Eretna'lı bir emir olduğu anlaşılmaktadır (Uykur, 2003, s.34).

¹⁵ Taşkın Bey Külliyesi, cami, kümbet, türbe ve medreseden oluşmaktadır. Kümbette 743/1342-1343, türbedeki sandukalarda 751/1350 ve 756/1355 tarihlerinin yer alması kitabesi olmayan caminin XIV. yüzyılın ortalarında yapıldığını göstermektedir (Denkbalant, 2011, ss.149-151).

Eretna Devleti'nin Kayseri ve çevresindeki yapıları incelendiğinde örtü sistemi de dikkat çekmektedir. Kayseri'de Eretna döneminde Sultan Alaeddin Eretna tarafından karısı Sülipaşa Hatun adına yaptırılan Köşk Medrese'nin merkezindeki 740/1339¹⁶ tarihli konik bir külâh¹⁷ şeklinde örtülmüş türbesi ile Şah Ali Cami'nin üzerinde sekiz adet penceresi olan konik bir külâh şeklinde örtülmüş kubbesi de ayrıca benzerlik göstermektedir (Figür 16).

Figür 16. Soldaki; Şah Ali Cami (Yazar arşivi), sağdaki; Köşk Medrese türbesi (1339) kubbe örtüleri (Durukan, 2002).

Burada konik şeklindeki çift cidarlı piramidal kubbe orta Anadolu özellikle Kayseri'de uygulanmış geleneksel bir mimari örtü biçimidir. Kayseri'de konik şeklindeki çatı örtüsü türbelerde, camilerde XIV. yüzyılda yaygın olarak kullanılmış bölgesel bir mimari uygulama olmalıdır. Cami gibi büyük yapılarda kubbe işlevi ve ebatı nedeniyle piramidal külâh malzemede ve biçimde farklılıklar göstermiştir. Eretna Devri'nde Kayseri'de iki zaviye yapısı olduğu bilinmekte fakat ikisi de günümüze ulaşamamış olup harabe durumundadır.¹⁸ 16. yüzyıla tarihlenen Adana Ulu Cami'nin cepheden de farkedilen pencereler üzerine yükselmiş çift cidarlı konik şeklindeki mihrap üstü kubbesi Şah Ali Cami'nin merkezinden yükselen kubbe ile benzerlik göstermektedir (Figür 17).

Figür 17. 16. yüzyıla tarihlenen Adana Ulu Cami (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2016).

¹⁶ Türbe kapısındaki kitabenin Türkçesi şöyledir: Bu binanın yapılmasını, yüce noyan, dünyada emirler meliki Emir Eretna -adaleti artsın- muharrem 740 (Temmuz 1339) yılında, eşi merhum Melike Süli Paşa için -Toprağı mübarek olsun- emretti. Türbe içinde Mehmed Bey'in mezar kitabesinin Türkçesi ise şöyledir: Merhum Eretnaoğlu, Sultan Mehmed -Allah kabirlerini nurlandırın- 767(1365) yılı öldü -Allah toprağını mübarek eylesin- yazılıdır (Eldem, 2011, s.87).

¹⁷ Konik veya piramidal çatının biçimsel özünü nereden aldığını söylemek zordur, göçebe çadırı olabilir, Mısır piramidi de yakın doğuda sivri külâhın kökünü ilkel piramidal yapılara, hiç olmazsa İsa'dan sonraki ilk yüzyılların konik veya piramidal külâhlı antik mezar anıtlarına götürebiliriz. Özellikle kümbetlerde taş külâh kullanılışı, açık olarak, bölgeseldir ve taş külâh kendisi ile beraber, bazı bezeme özellikleri de getirmiştir (Kuban, 2015, ss.66-67).

¹⁸ Birincisi veziri Şah Ali olan Sultan Gıyaseddin Mehmed'in döneminde (1352-1365) Kayseri'nin Develi İlçesinde tarım arazilerinin vakfedildiği Şeyh Ümmi Zaviyesi yapısı, ikincisi Gıyaseddin Mehmed ikinci kez tahta çıkmadan önce Sultan İzzeddin Cafer zamanında (1354-1355) Kayseri'nin Bünyan İlçesinde tarım arazilerinin vakfedildiği Seyyid İsa Zaviyesi yapısı olup iki zaviye de günümüzde yıkılmış harabe durumundadır (Göde, 1991).

14. yüzyılda cami yapılarında kullanılmaya başlanan çift cidarlı konik şeklindeki kubbe anlayışı iki yüz yıl boyunca benimsenerek Kayseri ve çevresinde cami mimarisinde sık kullanılan bir mimari anlayış olmuştur. Dönemin cami mimarisi planı ve konik şeklindeki örtü özelliklerini taşıması, Eretna Devleti'nin merkezlerinden biri olan Kayseri'nin mahallelerinde ve ilçelerinde imar faaliyetlerinin olmasından da yola çıkarak Hoca Şah Ali'nin arşiv belgelerinde Şah Ali Cami olarak adlandırılan özgün yapının banisi olduğu söylenebilir. Bu durumda caminin tarihi on dördüncü yüzyıl ortalarına kadar götürülebilir. Gıyaseddin Mehmed devlet ve hükümet işlerinden çok kendini zevk ve eğlenceye vermesi çalışkan ve dirayetli bir devlet adamı olan veziri Hoca Ali Şah ile aralarının açılmasına sebep olmuştur. 7 Zilkade 756/13 Kasım 1355 tarihinde Kayseri Yuvalı köyündeki Cuma mescidi denilen yerde Eretna Devleti'nin sultanıyla veziri arasında bir mevki mücadelesi demek olan Cuma Mescidi Savaşı olup Sultan Mehmed ve müttefiki Emir Seyyid, Hoca Ali Şah tarafından bozguna uğratılmış ve emirlerinden bazıları da bu muharebede öldürülmüştür. Sultan Mehmed Moğol kuvvetlerinin desteğiyle birlikte Cuma Mescidi yenilgisinin öcünü almak için Hoca Ali Şah ile Kırşehir bölgesinde bulunan ünlü Malya Ovası'nda tekrar karşılaşmış 21 Receb 758/10 Temmuz 1357 tarihinde hedefine ulaşmıştır. Malya'da aldığı yenilgi üzerine muharebe meydanından kaçarak, canını kurtarmış olduğu anlaşılan Hoca Ali Şah ise, ertesini yıl 20 Cemaziyelahir 759/30 Mayıs 1358 tarihinde Kayseri Zamantı Kalesi yöresinde öldürülmüştür (Göde, 1994, ss.94-96). Diğer bir literatürde ise Vezir Hoca Ali Şah 765/1364 M. yılında Gıyaseddin Mehmed Bey ile yaptığı savaşta yenilgiye uğrayıp katlolunmuş olarak geçmektedir (Uzunçarşılı, 1968, s.179).¹⁹

1352-1354 ve 1355-1365 yılları arasında Eretna Devleti hükümdarının Gıyaseddin Mehmed olması ve bu tarih aralıklarında Şah Ali'nin vezir olduğu bilindiğine göre caminin 14. yüzyılın ikinci yarısının başlarında inşa edildiği düşünülmektedir. Şah Ali'nin 1355-1358 yıllarında adına para basıldığı da bilindiğine göre özellikle bu tarihlerde Kayseri'de kendi adına da bir yapı yaptırmış olmalıdır.

İ.MVL, 00421,018468 numaralı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan onarıma ilişkin belgede, yeniden yapıldığı ifadesi ve yapının maliyetinin fazla olmasından dolayı depremde yapının tamamen yıkıldığı Sultan Abdülmecid döneminde yeniden yapılarak 1856 yılında hizmete açıldığı anlaşılmaktadır. Cephe detaylarından 19. yüzyıl yapılarına yakın oluşu aslında yapının var olan temeller üzerine yeni baştan inşa edilmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Kayseri 1717'de ve 1835'de deprem görmüş olup her iki depremde de çoğu bina yıkılmıştır (Birol ve Yerlikhan, 2007, s.9). Buna göre 1835 yılındaki depremde cami yıkılmış 1856 yılında ise yeniden hizmete açılmıştır. Kayseri'de 1845'te kıtlık ve 1845-1848 yılları arasında kolera salgının yaşanmış olması cami inşaatını geciktirmiş olmalıdır.

Yapının onarımdan sonraki mimarisi, geçmişte gayrimüslim nüfusun yoğun olarak ikamet ettiği Talas ve çevresindeki on dokuzuncu yüzyıl kiliseleri ile ayrıca benzerlik gösterir. Bu durum, Talas ve çevresinde bulunan gayrimüslim ustaların caminin onarımında görev aldığını düşündürmektedir. 1875 yılında yapılan nüfus sayımına göre Talas'ta 2395 Rum, 2240 Ermeni, 1173 Müslüman erkek nüfus olup kadınları da eşit sayıda düşünürsek toplam nüfus yaklaşık 11.616'dır (Cömert, 2010, s.27). Buna göre 19. yüzyılda Talas'ta toplam nüfusun yüzde sekseni gayrimüslimlerden oluşurken yüzde yirmisi Müslüman nüfustur. 1878 Ankara vilayet Salnamesi'ne göre ise Kayseri şehrinde kadınlar hariç toplam 87.247 erkek nüfus bulunmaktadır (Emiroğlu,v.dğr., 1995). Bu nüfusun 55.654'ünü Müslümanlar, 18.533'ünü Gregoryan Ermeniler, 12.648'ini Ortodoks Rumlar oluşturmaktadır (Pekak, 2014). Kayseri'deki gayrimüslim yerleşmelerden Talas en büyük

¹⁹ Vezir Hoca Ali Şah 765/1364 M. yılında Mehmed Bey'e karşı isyan ederek Kayseri'de bulunan Mehmed Bey üzerine yürüdü; buna karşı çıkan Mehmed Bey kuvvetleri mağlup olduğundan Eretna hükümdarı, Mısır hükümdarı Melik Eşref İkinci Şaban'dan yardım istedi; Mısır hükümdarı, Halep valisine emir gönderip Mehmed Bey'e yardım edip askerle beraber yürümesini emrettiğinden bu kuvvetler sayesinde Eretna Oğlu, hasmı olan vezir Hoca Ali Şah'ı mağlup etmiş ve yakalanan vezir katlolunmuştur (Uzunçarşılı, 1968).

köy olarak dikkat çekmektedir (Yörük, 2013). Buna göre o tarihlerde şehrin genel nüfusundan farklı olarak Talas'ta Müslüman nüfusun dört katı kadar gayrimüslim nüfus olduğu görülmektedir. Nüfusun yüzde sekseninin gayrimüslimlerden oluştuğu bir yerde camiye yapan ustaların da gayrimüslim olma olasılığı yüksektir. Arşiv belgelerinde de belirtildiği gibi yörenin tek camisi olduğuna göre kiliselerin ağırlıklı olduğu bir bölgede kilise mimarisinden de etkilenilmiş olmalıdır. 1840'da ahilik veya fütüvvet teşkilatlarının kapatılması ile bu kurumlarda yetişen, kültürel değerlerle eğitilen mimarların ve mimar kalfalarının elinde şekillenen mimari artık son bulmuş, müslüman usta ve kalfalar resmi tasarım faaliyetlerinden el çekerek bu işlev azınlık hristiyanlar tarafından devralınmıştır. 19. yüzyıl sonlarında ise artık Osmanlı Devleti içerisinde görevli müslüman mimar bulmak çok zordur (Ateşin, 1995, s.84). Dönemin mimarlık ortamına göre gayrimüslim mimar ve ustaların inşaat işleri ile ilgilendiği görülmektedir. Bölgede ise halkın çoğunluğunun rum ve ermenilerden oluştuğu düşünülürse gayrimüslim ustaların cami yapımında yer alıp yöredeki diğer dini yapılarla benzer mimarinin oluşması doğal bir süreç olarak görülmektedir. Talas ve yakın çevresindeki 19. yüzyıl yapılarına bakıldığında ise cami ile benzer cephe özelliklerine sahip kiliseler görülmektedir ²⁰(Figür 18).

Figür 18. Soldaki; Şah Ali Cami (Abdülmecid Dönemi açılış tarihi:1860) son cemaat yeri cephesi (Yazar arşivi), sağdaki; Kayseri, Ağırnas Agios Prokopios Kilisesi (1857) batı cephesi (Açıkgöz, 2007).

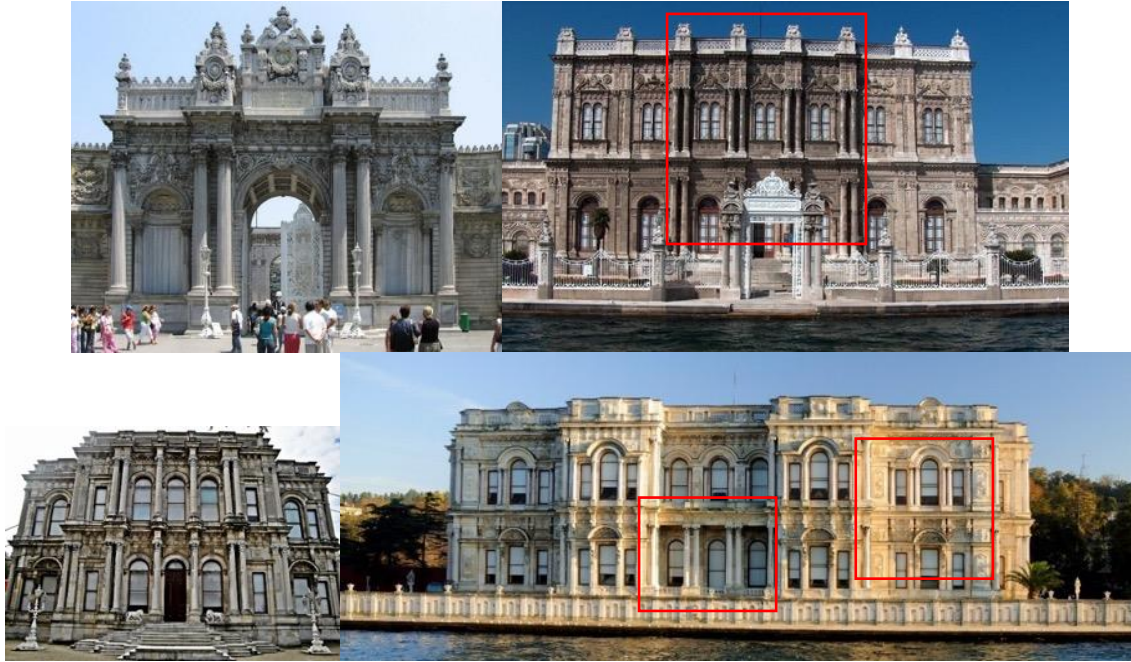
Burada 1857 yapım tarihli Ağırnas Agios Prokopios Kilisesi'ndeki üçgen alınlıklı batı cephesi, üç yuvarlak kemerli ve çift sütunlu revağıyla, Abdülmecid Dönemi 1860 açılış tarihli Şah Ali Cami'nin kuzey cephesindeki son cemaat yeri cephesiyle benzerdir (Figür 18). 1837 yapım tarihli Tomarza Surp Bogos Bedros Kilisesi simetrik rasyonel cephe düzenindeki dikdörtgen pilastrlar, Şah Ali Cami'nin güney, doğu ve batı cephesindeki pilastrlar ile de benzerdir.

Camilerin kütle kompozisyonunda genellikle kuzey cephede yer alan son cemaat yerinin konumu ve formu önemlidir. Son cemaat yeri cephesi caminin üç boyutluluğuna bütün cepheler içinde en çok ele alınarak katkı sağlayan ve insan ölçeğine kademeli şekilde yaklaşılan yüzeylerdir. Şah Ali Cami'deki son cemaat yerine birleşik olarak yerleşmiş minarenin konumu ise batılılaşma sürecinde deneyimlenen plan uygulamalarından biri olarak görülmektedir. Son cemaat yerine minarenin birleşmesi cephenin genel kompozisyonunda ayrıca büyük bir kütle etkisi de yaratmaktadır. Son cemaat yerine birleşik olarak yerleşmiş minare kurgusu 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Konya Aziziye Cami'de de görülmektedir. İki camide de son cemaat yerinde çift sütunun kullanılması ve cephede belirli bir ritmik hareketteki pilastr sütunlar da ayrıca benzerlik göstermektedir.

Cami tamir edildiği dönemin yapıları göz önüne alındığında Sultan Abdülmecid devri yapılarına benzer özellikleri barındırmaktadır. Abdülmecid dönemi yapılarından Dolmabahçe Cami'de cephedeki kemer boyunca devam eden dış frizi bezeme motifi Şah

²⁰ 19. yüzyılda Kayseri ve çevresinde yirmiden fazla kilisenin olduğu da bilinmektedir (Açıkgöz, 2007, s.73).

Ali Cami’de giriş kapısı ve yukarısındaki kemer boyunca benzer şekilde sıralanmaktadır. Dolmabahçe Cami’de ağırlık kulelerinin köşelerindeki çift sütun tasarımı Şah Ali Cami’de son cemaat yerinde de kullanılmıştır. Dolmabahçe Camisi, Fransız ampir üslubunun bir varyasyonu olup mimarlık tarihçileri bu üslubu Fransız ampir tarzından ayırmak için Osmanlı ampiri demişlerdir (Çelik, 2017, s.187).²¹ Cephede çift sütun kullanımı 1856 yapım tarihli, mimarı Ebniye-i Hassa Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi²² olan Dolmabahçe Sarayı giriş kapısında ve ayrıca sarayın deniz cephesinde de görülmektedir (Figür 19). Dolmabahçe Sarayı giriş kapısının üç yuvarlak kemerli ortada ikişer sütun kompozisyonuyla Şah Ali Cami son cemaat yeriyle benzerdir. 1865 yapım tarihli Beylerbeyi Sarayı giriş ve deniz cephesinde de aralıksız çift sütunlar görülmektedir (Figür 19).

Figür 19. Üstte solda; Sultan Abdülmecid tuğrasıyla üç kemer ve çift sütun dizisiyle Dolmabahçe Sarayı giriş kapısı (1856), üstte sağda; Dolmabahçe Sarayı boğaz cephesi; ritmik çift sütunlu pilastrlar, altta; Beylerbeyi Sarayı (1865); kemer ve çift sütunlu cephe detayları (Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, 2021).

Kuban’a (2015, s.115) göre ise ikili, üçlü sütun ve pilastrların, tekrar hissi verecek şekilde kullanılması barok anlayışın bir özelliğidir. Cephede görsel amaçlı bitişik olarak çift sütun kullanımı o dönemde 19. yüzyılın ikinci yarısında sık tekrar edilen bir uygulama olmalıdır.

SONUÇ

Osmanlı Başbakanlık Arşiv belgelerinde Harman caminin Şah Ali Cami olarak adlandırılmasıyla Şah Ali’nin Eretna veziri Hoca Ali Şah olduğu düşünülmektedir. XIV. yüzyılın başlarından itibaren hüküm süren Eretna Devleti’nin Kayseri ve Sivas yerleşimleri başkentleri olmuştur. Eretna Devri mimarisi Selçuklu mimarisinin etkisi altında beslenmiş yeniliklerin de denendiği kendi özgün tarzını oluşturmuş özelliklerini Erken Osmanlı mimarisine aktaran kilit bir süreçte yer almaktadır. Erkiletlioğlu’na (1993, s.204) göre ise mevcut Eretna eserleri genel olarak sade geometrik hatlara sahip olduğu için Selçuklu eserlerinden bu özelliği ile ayrılmaktadır. Selçuklular Köse Dağ Savaşı’nda yenilmiş olmalarına rağmen devlet otoritesinin güç göstergesi olan taç kapı mimari sembol olarak kalmış Karamanlı Devri’nde Hatuniye Medresesi (Karaman)’nda ve Eretna Devrinde Ak

²¹ Osmanlı ampiri tarzında kılıç, bayrak öbekleri, müzik aletleri gibi motifler olmakla birlikte Fransız ampir tarzında görülen hayvan veya insan figürlerine rastlanmaz.

²² Dolmabahçe Sarayı’nın mimarı Nikoğos Balyan olarak bilinse de Osmanlı arşiv belgelerindeki yazılı belgelere göre Seyyid Abdülhalim Efendi’dir (Can, 2010, s.113).

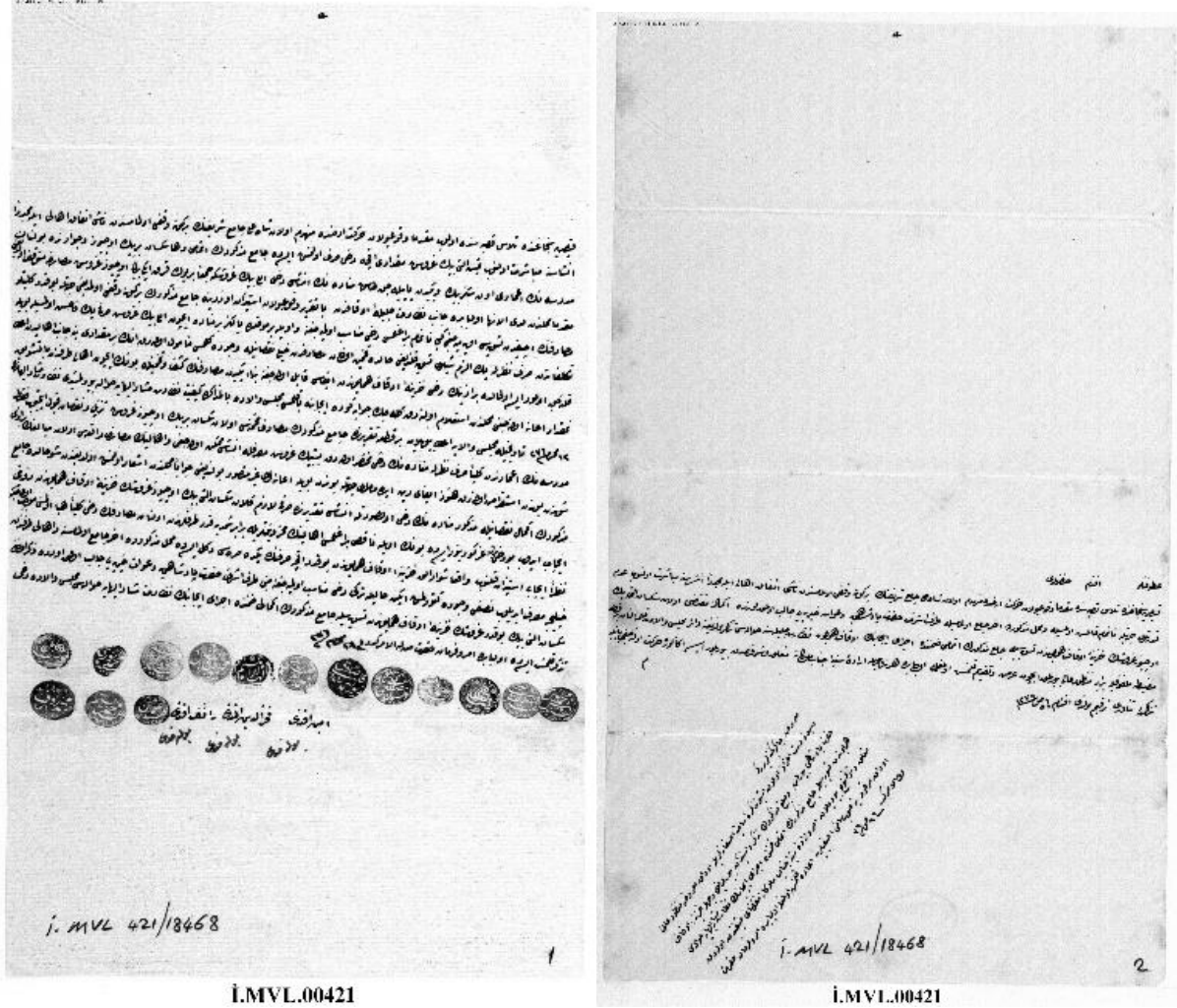
Medrese (Niğde)'de kullanılmıştır (Wolper, 2005, s.325). Hatta Erken Osmanlı Dönemi Yeşil Cami (Bursa)'de taç kapı mimarisinin izleri görülmektedir. Burada Anadolu'da uygulanan mimari uygulamaların devlet yönetiminin değişmesine rağmen XIII., XIV. ve XV. yüzyıllarda sürekli olarak kullanıldığının ve uygulamaların geniş bir alana yayıldığının somut bir örneği ortaya konulmuştur. XIV. yüzyılın ortalarında Sivas'ı ziyaret eden bir gezgin şehrin içinden ve dışından görülebilen yüksek sivri kubbeler veya minareler aracılığıyla şehrin meydanlarını ayırarak işaretlemiştir (Wolper, 1995, s.45). Burada XIV. yüzyıl ortalarında kentin silüetinde etkili olan yüksek sivri kubbe uygulamaları da Kayseri ve çevresindeki yerleşimlerde yaygın kullanılan mimari bir uygulamadır.

XIV. yüzyılda Eretna Dönemi'nde üç sahnalı, orta mihrap aksının daha geniş olduğu, orta sahnının kubbeyle örtülmesi yan sahnaların çapraz tonozla geçildiği camilerin, kubbelerin çift cidarlı içerden kubbe şeklinde dışarıdan konik şeklinde cami, kümbed ve benzeri yapılarının bulunduğu görülmektedir. XIV. yüzyılda inşa edilen Niğde'den Sungur Bey Cami, Nevşehir'den Taşkın Bey Cami'de Şah Ali Cami planı gibi üç sahnalı orta mihrap aksın olduğu sahnının daha geniş tutulduğu ve yan sahnılardan farklı olarak bu orta sahnının kubbelerle geçilmesi benzerlik göstermektedir. Kayseri'den Köşk Medrese'nin merkezindeki kümbedin sekizgen kasnak üzerinde konik şeklindeki örtüsü de ayrıca benzerlik göstermektedir. Eretna Dönemi mimarisi Selçuklu Dönemi çok ayaklı veya çok destekli boylamasına olarak adlandırılan miraba dik dikdörtgen şeklinde cami mimarisi ile Erken Osmanlı Dönemi ulu camileri arasında bir geçiş mimarisi olup Eretna Dönemi cami mimarisinde sütunlarla mekanlar bölünmekte, mihraba dik üç sahnalı bu camilerde orta mihrap aksın daha geniş tutularak kubbeyle veya kubbelerle geçildiği görülmektedir. Şah Ali Cami'de benzer şekilde Eretna Dönemi cami mimarisini üç sahnalı planı ve merkezindeki sekiz pencereli konik şeklinde çift cidarlı örtü sistemiyle yansıtmaktadır.

Arşiv belgelerindeki metinden anlaşıldığı üzere Şah Ali Cami'nin tamamen yıkılması ve tamir döneminde yeterli bütçenin olmaması sebeplerinden dolayı özgün Eretna Dönemi mimarisinde kullanılan taş bezeme programından farklı olarak bezeme yalın bırakılmış olmalıdır. Şah Ali Cami depremde tamamen yıkılmamış olsaydı taş bezeme ustalarının hünerleri ve Eretna Dönemi mimarisinin izleri daha da çok görülürdü. Şah Ali Cami tamir olduğu dönemde çevrede yirmiden fazla kilisenin olduğu bilindiğinden dolayı kilise cepheleri ile benzerlik göstermesi beklenen bir durumdur. Kayseri'deki Harman Cami son cemaat yeri bezeme detaylarıyla ampir üslubun kullanıldığı barok döneme geçişin izlerini yansıtmaktadır. Güney, doğu ve batı cephesindeki masif, ritmik pilastrlı cephe ile aslında neoklasik ve barok melezliğinde eklektik bir yapı olarak görülmektedir. Cami aynı zamanda tamir döneminin yapılarını göz önüne aldığımızda giriş kapısındaki dış frizi bezeme motifi ve bitişik çift sütun kullanımı gibi cephe özellikleri açısından Sultan Abdülmecid devri yapılarının taşıdığı genel özelliklere de sahiptir. Geç Osmanlı Dönemi'nde başkentten uzakta Anadolu'da Kayseri'deki bir camide aynı dönemde başkentle benzer mimari öğelerin kullanılması başkent mimarisinin Anadolu'ya da yansıdığını ve yayıldığını ayrıca göstermektedir. Sonuç olarak, Şah Ali Cami, plan düzeninde ve örtü sisteminde XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında inşa edilip Eretna Dönemi cami mimarisi özelliklerini barındırmakta, son cemaat yeri bezeme özelliklerinde ise XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki tamir edildiği Abdülmecid dönemi mimari özelliklerini içermektedir.

EKLER

Ek 1:

Ek 1. Osmanlı arşivinde cami ile ilgili belgeler (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MVL, 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858 Osmanlı arşivinde Şah Ali Cami ile ilgili belgeler).

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, Kayseri Fotoğraf Albümü (Arşivdeki Kayseri'ye ait dört fotoğraftan biridir), FTG_1746_001. Tarih:27.06.1858.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ Evrakı (İ.MVL), 00421,018468, s.1-2 Tarih:1858.

Diğer Kaynaklar

Açıkgöz, Ş. G. (2007). *Kayseri Ve Çevresindeki 19. Yy. Kiliseleri Ve Korunması İçin Öneriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı: *Türkiye Ulu Camileri (Albüm)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları 2016.

- Ateşin, H. M. (1995). "İnsan Yapısı ve Çevrenin Tekamülü", Mesken ve Mesken Mimarimiz, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Biröl, İ. ve Yerlikhan, M. (2007). *Kayseri Salnamesi (2006/2007)*, Ankara: Mazaka Yayınları.
- Büyükcay, H. (2010). *Nevşehir ve çevresindeki Geç Osmanlı Dönemi (19.yy) Camilerinin Mimari Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Can, S. (2010). *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Cömert, H. (2010). *19. Yüzyılda Talas*, Ankara: Mazaka Yayıncılık.
- Çelik, Z. (2017). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. çev. Selim Deringil, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Denkbalbant, A. (2011). "Taşkın Paşa Külliyesi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, s. 149-151.
- Doğan, N. Ş. (2013). "Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri," *Vakıflar Dergisi*, Haziran 39, Ankara, s.15-26.
- Durukan, A. (2002). "Köşk Medrese," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, s. 282-283.
- Durukan, A. (2014). "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit," *Turkish Studies*, 9/10, Ankara, s. 391-502.
- Eldem, H. E. (2011). *Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s.87.
- Emiroğlu, K., Yüksel, A., Türkoğlu, Ö., Coşkun, E. (1995). *Ankara Vilayet Salnamesi 1325 (1907)*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Erkiletlioğlu, H. (1993). *Kayseri Tarihi (En Eski Zamanlardan Osmanlılara Kadar)*, Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü, s. 204.
- Erkiletlioğlu, H. (1996). *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 215.
- Gabriel, A. (1962). *Niğde Türk Anıtları Niğde Tarihi*, Ankara: Bengi Matbaası.
- Göde, K. (1991). "Eratnalılar Devri (1327-1381) Zaviye Vakfiyeleri", X. Türk Tarih Kongresi Ankara:22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, IX/III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.1035-1040.
- Göde, K. (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güleç, E. (2006). *Kayseri Minareleri (Cumhuriyet Dönemine Kadar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayseri 1973 İl Yıllığını Hazırlama Komitesi (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Kayseri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Keskin, M. ve Hülal, M. M. (2007). *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.2.
- Kuban, D. (2015). *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.
- Kuşoğlu, M. Z. (1999). "Hüvelbâki," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XIX, s. 67-68.
- Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı: "Dolmabahçe Sarayı"
<https://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar> (Erişim: 20 Nisan 2021).
- Nazif, A. (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)*, çev. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri: Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları, s.104.
- Ocak, A. Y. (1978). "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara, s.247-269.
- Özkarcı, M. (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.50-51.

- Öztürk, H. ve Perk, H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Sikkeleri, Anadolu'da Paranın Tarihi*, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.
- Pekak, M. S. (2014). "Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisi", *Turkish Studies Dergisi*, 9/10, Ankara, s. 885-928.
- Subaşı, M. İ. (1986). *Dünden Bugüne Kayseri*, İstanbul: Doğan Ofset, s.12.
- Türkmen, K. (1997). "Talas'ta Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, 26, Ankara, s. 153-192.
- Uykur, R. (2003). *Ürgüp Tamsa Köyü Taşkın Paşa Külliyesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, Cilt: XXXII, Sayı:126, Ankara, s. 161-189.
- Wolper, E. S. (1995). "The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas," *Muqarnas*, 12, s. 39-47.
- Wolper, E. S. (2005). "Understanding the Public Face of Piety: Philanthropy and Architecture in Late Seljuk Anatolia," *Mesogeios*, 25/26, Paris, s.311-336.
- Yörük, D. (2013). "H.1259/ M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies Dergisi*, 8/11, Ankara, s. 439-466.